

З ІСТОРІЇ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ В 1918 р.

У статті розглядаються зрушення, що відбулися в культурному житті – пам'яткоохоронній справі – в Українській Державі 1918 р. в контексті ініціатив державних установ і громадських організацій. Увагу акцентовано на проблемі створення державних органів охорони пам'яток історії та культури, увічненні героїв Української революції 1917 – 1921 рр., видатних українських діячів, пам'яті українських воїнів, діяльності Культурної комісії на перемовинах Української Держави і РСФРР з питань повернення культурних цінностей в Україну.

Ключові слова: пам'ятки, культурна спадщина, увічнення, охорона, збереження, Українська революція, Українська Держава, гетьманат.

Важливе значення для національного державотворення мають події Української революції 1917 – 1921 рр. Ці події сторічної давнини короткі за тривалістю, однак в умовах століть бездержавності надзвичайно вагомими й потрібними для історичної легітимації сучасної держави. Гетьманат Павла Скоропадського як державотворчий проект доби Української революції 1917 – 1921 рр. досі є об'єктом дослідницьких інтересів учених. Попри різні оцінки діяльності гетьмана і гетьманату загалом, більшість дослідників констатують факт проведення зваженої національної політики в галузі культурного будівництва – створення національного музею, архіву, бібліотеки, започаткування державних пам'яткоохоронних органів, першої спроби повернення українських культурних цінностей із Росії [3, 9 – 27; 4]. Це стало можливим в умовах загального національного піднесення, політичної волі керівництва, формування професійного уряду і залучення до співпраці з державними органами широкого кола культурних діячів.

«Наш обов'язок, – зазначав відомий діяч пам'яткоохоронного руху М. Біляшівський, – перш за все зробити вагомими ці дорогоцінні залишки, убезпечити їх від загибелі і шляхом детального дослідження виробити на основі історичних підвалин форми самостійної національної культури в різних галузях народного і

державного життя» [29, 8 – 9]. Переконливим свідченням того, якої ваги надавали збереженню пам'яток історії та культури лідери національно-визвольного руху, провідні діячі Української Центральної ради стало створення 28 липня 1917 р. державного пам'яткоохоронного органу – відділу охорони пам'яток старовини і музеїв у структурі Генерального секретарства народної освіти. Своім зверненням «До громадян Української Народної Республіки» від 19 листопада 1917 р. відділ прагнув привернути увагу широких народних мас до нагальних потреб збереження пам'яток старовини від пограбування і руйнувань, необхідності передачі цінних паперів, книг, картин, старих меблів до музеїв, «де вони стануть у великій пригоді для нашої освіти, науки й культури.., де будуть служити для усього народу» [38, 460].

У статті розглянуті процеси, що відбувалися в культурному житті України, зокрема в пам'яткоохоронній сфері за доби гетьманату в 1918 р.

Проблеми охорони і збереження історико-культурної спадщини вирішувалися у нерозривному зв'язку із завданнями культурного та державного будівництва. У складі Міністерства народної освіти та мистецтва 21 червня 1918 р. було створене Головне управління мистецтва і національної культури (ГУМНК), у структурі якого й далі працював відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва, очолюваний М. Біляшівським [32, 365]. Згідно із Законом Управління залишалось у відомстві Міністерства народної освіти та мистецтва, однак було цілком автономним у своїй діяльності, мало власний бюджет. Відділ зазнав суттєвих структурних змін, що позитивно позначилося на його діяльності. Якщо за доби Української Центральної Ради він складався з двох секцій – музейної та охорони пам'яток старовини, то за часів Української Держави з метою удосконалення діяльності відділу в травні 1918 р. М. Біляшівський дістав згоду міністра народної освіти і мистецтва на створення трьох нових секцій, які давали можливість організувати проведення науково-дослідної роботи, експедицій з виявлення пам'яток, їх облік із фотофіксацією всіх пам'яток [25, 1–2 зв.]. Уряд виділяв цільові кошти на охорону пам'яток старовини, археологічні дослідження. У вересні 1918 р. на заходи з охорони пам'яток культури було асигновано 600 тис. крб [2, 199].

Співпраця відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва з громадськими організаціями, які діяли у Києві – Київським товариством охорони пам'яток старовини і мистецтва, Товариством студіювання мистецтв, Українським науковим товариством, виявилася у роботі з обстеження пам'яток, обговоренні проєктів ремонту та їх реставрації, клопотанні перед місцевою владою про заходи щодо охорони історико-культурної спадщини, залученні до пам'яткоохоронної справи ентузіастів і подвижників на місцях.

Серед важливих питань, якими займалися громадські організації і державні пам'яткоохоронні інституції в 1917 – на поч. 1918 рр., були облік і реєстрація пам'яток, наукове дослідження з описом вигляду, місця розташування об'єкта. У травні 1917 р. у Києві остаточно сформувався Центральний комітет охорони

пам'яток старовини і мистецтва України (ЦКОПСІМУ) – громадська організація, створена українськими істориками і мистецтвознавцями. Розуміючи важливість і невідкладність ремонтно-реставраційних робіт, рада ЦКОПСІМУ 21 лютого 1918 р. ухвалила рішення щодо створення комісії з виявлення пошкоджених архітектурних пам'яток міста. До складу комісії увійшли Ф. Ернст, В. Кричевський, Ф. Матушевський, В. Обремський, Д. Щербаківський та інші відомі культурні діячі [36, 79]. До переліку споруд, що підлягали реставрації, було внесено близько 100 одиниць, серед яких були Золоті ворота, Андріївська церква, Маріїнський палац та низка інших споруд Києва, Кам'янця-Подільського, Переяслава, Харкова, Чернігова. Серйозних пошкоджень київські шедеври зазнали через артилерійський обстріл столиці в січні 1918 р. у ході українсько-радянської війни. Особливо постраждали старовинні будівлі на Печерську, зокрема Воєно-Микільський собор, збудований коштом гетьмана І. Мазепи, підземні печери на Печерську і Звіринці [30, 332 – 333]. Обстеження пам'яток Києва розпочалося на початку 1918 р. з ініціативи членів Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, Товариства студіювання мистецтв, Російського археологічного товариства, Київської вченої архівної комісії. У складеному пам'яткоохоронцями списку значилися Києво-Печерська лавра, Софійський та Михайлівський Золотоверхий собори, Золоті ворота, стіна, збудована за часів князя Володимира поблизу Десятинної церкви, університет Св. Володимира та багато інших пам'яток.

До відділу охорони пам'яток старовини і мистецтв ГУМНК надходили цікаві пропозиції щодо охорони і реконструкції старовинних споруд, які були комплексними пам'ятками архітектури та історії, з інших регіонів. Весною 1918 р. до Києва надійшов лист від Подільського товариства «Просвіта», Церковно-археологічного і Подільського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, у якому йшлося про передачу в загальнонародну власність Кам'янець-Подільської фортеці. У листі зазначалося, що «фортеця є національною святинею, бо з нею пов'язані важливі події і постаті в житті українського народу» [21, 45]. Підтримавши звернення громадських організацій, відділ охорони пам'яток ГУМНК у травні 1918 р. дістав домовленість з міською думою щодо проведення ремонту і реставрації фортеці, забезпечення її охорони, а також неприпустимість нецільового використання старовинних мурів і валів для господарських потреб. На першочергові ремонтні роботи асигнували 750 крб, що становило половину необхідної для пам'яткоохоронних заходів суми [24, 9 – 12]. Це були перші заходи у справі охорони і збереження історико-культурного комплексу «Кам'янець», якому в 1998 р. надано статус Національного [40, 12]. Тривали роботи щодо збереження пам'ятних місць, пов'язаних із життям Т.Г.Шевченка, планувалося відкриття заповідників на зразок Асканії-Нової [26, 17]. На жаль, більшість із цих ініціатив у той період залишилися нереалізованими.

Поруч зі збереженням та реставрацією старовинних пам'яток виникла потреба відкриття нових пам'ятників, увічнення подій і видатних діячів

України, які б відповідали революційному часу. Наприкінці березня 1918 р. Міністерство внутрішніх справ УНР ухвалило рішення про демонтаж пам'ятників, що залишилися від царату, та знищення зображень російського державного герба на установах [11]. Серед пам'яток, які передбачалося знести, були пам'ятник І. Іскрі і В. Кочубею, фрагменти Золотих воріт, перенесення пам'ятника Б. Хмельницькому, надгробок П. Столипіну в Києво-Печерській лаврі. На захист пам'яток монументального мистецтва виступило Товариство студіювання мистецтва. У листі членів Товариства зазначалося, що «при розширеному трактуванні цієї постанови може загинути від рук надмірно ревливих її виконавців безліч пам'яток великої художньо-історичної цінності» [27, 1, 1 зв.]. У зверненні, підписаному керівництвом Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, підкреслювалося, що «в ці дні, повні тривоги, цілком можливі надмірно рішучі дії по відношенню до численних пам'яток старовини і мистецтва... Але кожен пам'ятник, в якому втілені певні ідеї, стає надбанням історії, являє безсумнівну наукову цінність і тому потребує дбайливого до себе ставлення» [28, 13]. Поділяючи занепокоєння громадськості з приводу намірів МВС, відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва ГУМНК у листі до Міністерства висловив свій погляд на ці пропозиції, зокрема і стосовно долі пам'ятника І. Іскрі і В. Кочубею, про який у мистецтвознавців і істориків склалась однозначно негативна думка. У зв'язку з цим у листі пропонувалося закрити пам'ятник дерев'яним навісом, доручивши відділу пластичних мистецтв Міністерства народної освіти та мистецтва розробити проект заміни фігур пам'ятника [36, 85]. Незважаючи на певні заходи державних органів і громадських організацій, окремі пам'ятники – І. Іскрі та В. Кочубею, Олександрю II, погруддя П. Столипіну – були знесені. Одночасно варто зазначити, що попри всі складності політичної ситуації в країні, зміну урядів, ідеологічні суперечки між представниками різних таборів, позитивним був факт розгляду питання про збереження дореволюційної спадщини та переведення її під державну опіку.

Ці питання актуальні і в наші дні. Прийняття Верховною Радою законів про декомунізацію значно прискорило процес, пов'язаний із демонтажем пам'яток радянського періоду. Знесення пам'ятників і меморіальних дощок періоду тоталітаризму перемістилося в правове поле, при цьому важливо підходити до вирішення цих питань цивілізовано. Питання щодо зняття з постаментів діячів радянського періоду не викликає сумнівів, однак переносити ці пам'ятники потрібно в чітко визначене місце (наприклад, до Музею тоталітаризму). Тільки виважений підхід, толерантне ставлення забезпечать мир і порозуміння в суспільстві і зупинять нав'язану «війну пам'ятникам». Що ж стосується братських могил жертв і учасників громадянської, Другої світової війн, то держава має взяти на себе обов'язок щодо їх охорони.

Поряд із діяльністю щодо охорони і збереження пам'яток у центрі уваги новостворених державних пам'яткоохоронних органів, а також громадських організацій стояли питання увічнення подій і героїв визвольної боротьби,

загиблих під час Української революції. 9 березня 1918 р. голова Української Центральної Ради М. Грушевський на засіданні Малої Ради запропонував ушанувати пам'ять загиблих під Крутами героїв, які виступили на захист Української Народної Республіки. У зв'язку з цим було ухвалене рішення про перевезення і поховання в братській могилі на Аскольдовому кладовищі в Києві загиблих січовиків студентського куреня «коштом держави» [39, 191]. «В Крутах загинув цвіт української шкільної молоді, – писав автор статті на сторінках газети «Нова Рада» 16 березня 1918 р. – Загинуло кілька сот найкращої інтелігенції – юнаків-ентузіастів української національної ідеї. Така втрата для культурної нації була б важкою; для нашого народу вона безмірна» [17].

2 травня 1918 р. з пропозицією увічнити подвиг молоді звернувся до міністра народної освіти Української Держави М. Василенка один із відомих наукових і культурних діячів, професор університету Св. Володимира Г. Павлуцький. У зверненні, зокрема, наголошувалося: «Пережита епоха героїчного напруження, коли в хвилинах війни зусиллям найкращих синів України було здійснено давню мрію народу – утворення незалежної національної держави. На оборону національної ідеї, культури і права встали усі красніші сили народу і на чолі їх учащаяся молодь; школяри та студенти. В боях під Бахмачем полягло багато цих молодих героїв, ціною своєї крові заплативши за волю рідного краю. Треба, щоб пам'ять про них назавжди залишилась на Україні. Для цієї мети якнайбільше відповідає постановка їм монумента на одній з площ Києва» [18, 11 зв.]. Ідея будівництва монумента була підтримана главою Української Держави, який пообіцяв грошову допомогу на її втілення. Для цього був створений спеціальний комітет, який оголосив усенародний збір коштів на будівництво пам'ятника борцям за незалежність України [1]. На жаль, на той час ідеї щодо спорудження пам'ятника в Києві і на місці загибелі молодих патріотів залишилися нереалізованими. Каталізатором для увічнення героїки того періоду, пам'яті про історичні події стало відзначення 75-ї річниці трагедії під Крутами. На полі бою і на місці поховання героїв у Києві встановлені хрести, справжнім пам'ятником героям став військовий лицей у Львові імені Героїв Крут. У 1991 р. Українська студентська спілка оголосила конкурс на проекти пам'ятників полеглим студентам і гімназістам, що встановлені на залізничній станції Крути і на Аскольдовій могилі в Києві [35, 96]. 1995 р. представники київської молоді встановили дерев'яний хрест і чорний кам'яний обеліск із пам'ятним написом [37, 842]. У 2008 р. споруджений Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут», розгорнута виставка «Штабний вагон армії УНР. Битва під Крутами» [31, 21].

Розуміючи важливість історичного моменту, значення подій, пов'язаних з Українською революцією, пам'яткоохоронці прагнули зафіксувати і зберегти їх для історії. У листі відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва ГУМНК до настоятелів Київських монастирів і причтів від 5 серпня 1918 р. наголошувалося на «необхідності збереження всіх ушкоджень недоторканими як на культових, так і цивільних спорудах», що нагадували про події 1917 – 1918 рр. До

переліку пам'яток, які мали виняткове історичне значення, увійшло 38 київських храмів [19, 22–30 зв.].

У вересні 1918 р. відділ пластичних мистецтв ГУМНК зініціював спорудження монумента на честь борців за Українську державність. 20 червня 1918 р. міністр народної освіти і мистецтва М. Василенко звернувся до Ради Міністрів із доповідною запискою, у якій просив на нагальні потреби охорони пам'яток старовини і мистецтва асигнувати 100 тис. крб [7]. Частину коштів планувалося передати губернським і повітовим музеям, а частину використати на увічнення подій і героїв визвольної боротьби. З цікавою ініціативою створення Музею-пантеону «Український некрополь» виступив професор Ю. Кулаковський. Основу музейної експозиції мали становити матеріали, присвячені видатним українським державним, військовим діячам від стародавніх часів до 1918 р. На думку вченого, такий пантеон мав гідно увічнити пам'ять про героїв України, борців за її незалежність, незважаючи на їхню соціальну і партійну належність [8]. Актуальними були питання охорони могил видатних державних діячів України – гетьманів України П. Дорошенка, І. Мазепи, П. Орлика, останнього кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського. У червні 1918 р. всенародне українське віче ухвалило створити Комітет національної гідності, основною метою якого було вирішення питання про перенесення останків великих синів українського народу з чужини до Києва і поховання в Софійському соборі [9]. Вирішення питань щодо увічнення історичних подій і видатних державних діячів України, які порушувала пам'яткоохоронна громадськість у 1917 – 1918 рр., стало можливим після здобуття Україною незалежності в 1991 р. Україна збагатилася пам'ятником І. Мазепі в с. Мазепинці, І. Виговському в с. Германівка, що на Київщині, у с. Вигів (Житомирська область), П. Калнишевському в с. Пустовійтівка (Сумська область). Упорядковано могилу П. Дорошенка в с. Ярополче Московської області [34, 161, 216, 253].

За часів Української Держави велика увага приділялася увічненню подій, пов'язаних із Першою світовою війною. 2 липня 1918 р. до глави держави з листом звернулися представники громадської організації «Пам'ять воїнів 1914 – 1918 рр.» з пропозицією увічнити пам'ять загиблих у Першу світову війну. Голова Товариства Данилова наголошувала на необхідності проведення ретельних пошукових робіт на місцях бойових дій на українських теренах і територіях, суміжних з Україною. У листі, направленому до Ради Міністрів Української Держави, зокрема були передбачені конкретні заходи щодо «приведення в належний стан військових могил і кладовищ, складання списків з вцілілими написами на хрестах і занесення на особливі дошки (поки ще дерев'яні) біля православних церков, які стануть храмами-пам'ятниками» [22, 29]. У планах Товариства була підготовка і видання каталогів із точними даними про місцезнаходження поховань, кількість загиблих, опис місця поховання, прізвищ загиблих. До каталогів додавалися картографічні матеріали, фотознімки, що давало змогу встановити місця поховань [23, 30].

З ініціативою створити громадські організації щодо увічнення подій Першої світової війни виступили викладачі Новоросійського університету, члени Одеського товариства історії і старожитностей в Одесі. 24 жовтня 1918 р. відбулися установчі збори громадського комітету, який своєю метою ставив виявлення пам'ятних місць і спорудження храму на честь воїнів, загиблих у ході морських баталій на Чорному морі під час Першої світової війни. Подальший перебіг подій не дав можливості втілити в життя плани комітету, до якого почали надходити кошти на будівництво пам'ятника [5]. Продовжив діяльність громадський комітет щодо спорудження на військовому кладовищі в м. Черкаси храму-пам'ятника воїнам, які загинули в роки Першої світової війни. Комітет був створений у 1916 р., до його складу увійшли місцеві громадські діячі, очолив цей колегіальний орган міський голова. Особливо активну роботу Комітет розгорнув після лютневої революції, коли його склад поповнився делегатами-солдатами Черкаського гарнізону. У результаті підтримки зусиль членів комітету широкими колами громадськості були зібрані кошти, необхідні для завершення будівництва храму-пам'ятника, і 7 жовтня 1917 р. відбулося його урочисте освячення [36, 55].

Громадський комітет з увічнення пам'яті воїнів, які загинули в роки Першої світової війни, діяв у Києві. До його складу входили державні та громадські діячі, члени міської думи, відомі митці. 15 листопада 1915 р. було ухвалено рішення про увічнення героїв, загиблих на фронтах Першої світової війни, і оголошено конкурс на створення проектів храмів, каплиць і пам'ятників для встановлення їх на місцях боїв і військових кладовищах. У червні 1916 р. після підбиття підсумків конкурсу розпочалося будівництво храму в Києві, який мав стати головним об'єктом меморіального комплексу військового кладовища для офіцерів і солдатів, що загинули на фронтах і померли від ран у київських шпиталях. Будівництво розпочалося поблизу військового цвинтаря (Звіринецька вул.), однак завершити його не вдалося. Громадський комітет, який опікувався цими питаннями, у зв'язку з революційними подіями припинив свою діяльність [33, 57].

У період Української Держави проводилася велика робота щодо охорони як нерухомих, так і рухомих пам'яток, які зберігаються в архівах, бібліотеках і музеях. За час перебування українських земель у складі Російської імперії значна частина національних культурних цінностей опинилася на території Росії. Під час перемовин між делегаціями України і Росії, які розпочалися в будинку Педагогічного музею в Києві 23 травня 1918 р., постало питання про повернення в Україну вивезених у Росію за царизму та короткочасного панування більшовиків національних історико-культурних цінностей українського народу. З 5 червня до 14 вересня відбулося 25 засідань Культурної комісії, де була проведена значна робота щодо підготовки проекту договору між Українською Державою з РСФРР про передачу культурних цінностей в Україну. Були підготовлені основна стаття, яка регулювала загальні питання між двома державами і принципи повернення культурних цінностей, і додаткова, у якій містилися списки пам'яток – творів

живопису і скульптури, археологічних і пам'яток церковної старовини, архівних матеріалів. На жаль, Культурна комісія не завершила своєї роботи через незалежні від неї обставини, однак вона привернула увагу до цієї проблеми державних органів, широких кіл громадськості як в Україні, так і за її межами [2, 64]. Набутий досвід дає змогу зважено і професійно вирішувати питання щодо повернення і реституції культурних цінностей в Україну в наші дні.

Період українських визвольних змагань став часом культурного відродження українського народу. У зазначений період були досягнуті певні зрушення в пам'яткоохоронній сфері. У складній військово-політичній ситуації наукові і громадські пам'яткоохоронні організації спільно з державними інституціями, започаткованими в період Української революції, зосередили увагу на охороні і збереженні пам'яток історії та культури. За ініціативи культурних і наукових діячів були спроби обліку і реєстрації пам'яток історії, архітектури і мистецтва, проведення ремонтно-реставраційних робіт. На жаль, у досліджуваний період реєстрація і облік мали епізодичний та вибіркового характеру і проводилися здебільшого в Києві через нестабільну ситуацію в регіонах, нестачею кадрів на місцях, недостатнім фінансуванням. Вивчення пам'яток, проведення ремонтно-реставраційних робіт не мали планового характеру, вони проводилися вибірково, оскільки за складних військово-політичних умов головним завданням було збереження пам'яток від руйнування і пограбування.

У центрі уваги були пам'ятки, пов'язані з історією визвольних змагань, видатними українськими діячами, подіями Першої світової війни. Виявлення та увічнення пам'ятних історичних місць, започатковані в той період, заклали підґрунтя для збереження автентичних пам'яток історії. Питання щодо збереження пам'ятних місць, створення Меморіалу і увічнення пам'яті героїв – захисників Вітчизни, актуальні, як ніколи, в наші дні. У містах і селах України увічнюється пам'ять про загиблих героїв Небесної сотні під час Революції Гідності 2013 – 2014 рр., учасників АТО – воїнів ЗСУ, добровольчих батальйонів, Національної гвардії, медичних працівників, волонтерів, які ціною свого життя стримують агресора і захищають свободу і територіальну цілісність нашої країни. Територія гідності – так стала називатися територія Майдану і вулиці Інститутської (нині вул. Небесної Сотні), ця територія стала національним «місцем пам'яті», де планується спорудження «Меморіального комплексу Героїв Небесної сотні – Музею Гідності Революції». Майбутній Музей, як і Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, де постійно проводяться виставки і зустрічі з учасниками АТО, їхніми родинами, – це справжні «місця пам'яті», які передають важливість подій і їх емоційний складник. Ці «місця пам'яті» – важлива складова частина державної політики пам'яті щодо формування історичної свідомості та національної ідентичності населення.

1. Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. – К., 2008. – 209 с.
2. Гуржій О., Реєнт О. Від гетьмана до гетьмана: рід Скоропадських в історії України. – Сумський державний університет, 2011. – 227 с.; Кот С., Нестуля О. Українські культурні цінності в Росії. Перша спроба повернення. 1917 – 1918. – К.: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – 317 с.; Нестуля О.О Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). – Київ; Полтава, 1994. – 238 с.; Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. – К., 2007. – 335 с.; Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – К., 2011. – 335 с.; Реєнт О.П., Рубльов О.С. Українські визвольні змагання. 1917 – 1921 рр. – Т. 10. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 342 с.; Федорова Л.З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні 1870-і – 1910-і рр. – К., 2011. – 370 с.
3. Відродження. – 1918. – Ч. 126. – 1 вересня.
4. Відродження. – 1918. – Ч. 126. – 1 вересня; Ч. 140. – 19 вересня.
5. Відродження. – 1918. – Ч. 131. – 7 вересня.
6. Відродження. – 1918. – Ч. 141. – 20 вересня.
7. Державний вісник. – 1918. – 24 вересня.
8. Відродження. – 1918. – Ч. 70. – 23 червня.
9. Відродження. – 1918. – Ч. 84. – 11 липня.
10. Відродження. – 1918. – Ч. 109. – 10 серпня.
11. Вісник Ради Народних Міністрів. – 1918. – 27 березня.
12. Національні архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України (далі РФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України). – Ф. 13. – Оп. 5. – Од. 3б. 308. – Арк. 3
13. Наше минуле. – 1918. – № 1– 2. – С. 214; № 3. – С. 155.
14. Наше минуле. – 1918. – № 1– 2; Эрнст Ф. Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 г. – К., 1918.
15. Нова Рада. – 1917. – 20 серпня.
16. Нова Рада. – 1918. – 25 грудня.
17. Трагедія на Крутах. – Нова Рада. – 1918. – 16 березня.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 1231. – Арк. 1, 1 зв.
19. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 27 – 30 зв.
20. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 125. – Арк. 2, 3.
21. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 2. – Спр. 578. – Арк. 45.
22. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 1201. – Арк. 29.
23. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 1201. – Арк. 30.
24. ЦДАВО України. – Ф. 2457. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 9 – 12.
25. ЦДАВО України. – Ф. 2561. – Оп. 1. – Спр. 209. – Арк. 1 – 2 зв.
26. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 56. – Арк. 2 – 3; Спр. 208. – Арк. 17.
27. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 213, Арк. 1; Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 1231. – Арк. 1, 1 зв.
28. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 725. – Оп. 1. – Спр. 79. – Арк. 13.
29. Біляшівський М.Ф. Справи українського мистецтва // Шлях. – 1918. – Ч. 1.

30. Буравченков Д. Громадська ініціатива в культурно-мистецькому житті України доби Центральної Ради (образотворче мистецтво, музейна справа, охорона історичних пам'яток) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 років. – Вип. 5. – К.: Інститут історії, 2010.
31. Верстюк В., Скальський В. Українська революція 1917 – 1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007 – 2010 рр. / Проблеми вивчення української революції 1917 – 1921 рр. – Вип. 5. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010.
32. Дорошенко Д. Історія України. 1917 – 1923 рр. – Т. 2.: Українська гетьманська держава 1918 року. – Ужгород, 1930. – 423 с.
33. Исакова Е.В. Храмы-памятники русской воинской доблести. – М., 1991. – 61 с.
34. Кардаш П., Кот С. Слава українського козацтва. – Київ–Мельбурн, 1999. – 340 с.
35. Кузьминець Ю. Вишанування пам'яті героїв бою під Крутами / Ми діти твої, Україно! – К.: Інститут історії України НАН України, 2000.
36. Нестуля О.О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). – Київ – Полтава, 1994. – 240 с.
37. Панькова С. Пам'ятне місце перепоховання вояків Студентського куреня, загиблих під ст. Крути 1918 / Звід пам'яток історії та культури України. Київ. – Кн. 1. – Ч. 2. – К.: Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2004.
38. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наукова думка, 1996. – 589 с.
39. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К.: Наукова думка, 1997. – 422 с.
40. Фенцур В. Національний істотко-культурний заповідник «Кам'янець». Сучасне і майбутнє // Пам'ятники України: історія та культура. – 2000. – № 3 – 4.

© Елена ДЕНИСЕНКО

ИЗ ИСТОРИИ ОХРАНЫ ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ В УКРАИНСКОЙ ДЕРЖАВЕ В 1918 г.

В статье рассматриваются изменения, которые происходили в культурной жизни – памятникоохранном деле – в Украинской Державе 1918 г. в контексте инициатив со стороны государственных структур и общественных организаций. Внимание акцентируется на проблеме формирования государственных органов охраны памятников истории и культуры, увековечивании героев Украинской революции 1917 – 1921 гг., известных украинских деятелей, памяти украинских воинов, деятельности Культурной комиссии на переговорах Украинской Державы и РСФСР по возвращению культурных ценностей в Украину.

Ключевые слова: *памятник, культурное наследие, увековечивание, охрана, сохранность, Украинская революция, Украинская Держава, гетьманат Павла Скоропадского.*

HISTORY OF PROTECTION OF THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE UKRAINIAN STATE IN 1918

The article describes processes which took place in the cultural life – protection and preservation of the historical and cultural heritage business – in the Ukrainian State of 1918 in the context of the activity of public organizations and state body. In this article author accents her attention at the problems of perpetuating memory about the heroes of the Ukrainian revolution 1917 – 1921, ukrainian statemen, ukrainian soldiers, foundation and activity of the Cultural commission during negotiation on the peace agreement between the Ukrainian State and RSFSR of returning and restitution of the Ukrainian cultural values.

Key-words: *monument, cultural heritage, protection, preservation, Ukrainian revolution, Ukrainian State, getmanat of Pavel Skoropadskiy.*